

Дослідження/

Ольга Вовчак

Завідувач кафедри банківської справи
Університету банківської справи
Національного банку України,
доктор економічних наук, професор
E-mail: vovchak.olga@meta.ua

Наталія Меда

Доцент кафедри банківської справи
Університету банківської справи
Національного банку України,
кандидат економічних наук
E-mail: nmeda@ukr.net

Модернізація підходів до оцінки кредитоспроможності позичальників банків

У статті розглянуто сучасні підходи до визначення сутності поняття “кредитоспроможність”, наведено порівняльну характеристику існуючих зарубіжних та вітчизняних методик оцінки кредитоспроможності. Окреслено ключові етапи процесу оцінки кредитоспроможності позичальника банком на основі використання внутрішніх рейтингових систем.

The article considers modern approaches to the definition of the intention “creditworthiness”. The authors give comparative description of existing foreign and domestic methods for creditworthiness assessment and present key stages of the process of assessment of borrower’s creditworthiness by a bank with the use of internal rating systems.

Ключові слова: кредитоспроможність, кредитоспроможність позичальника, методика оцінки кредитоспроможності, кредитний рейтинг, підхід до використання внутрішньої рейтингової оцінки.

Key words: creditworthiness, borrower’s creditworthiness, methods for creditworthiness assessment, credit rating, internal rating-based approach.

Сучасний етап розвитку економіки України супроводжується помітними змінами у кредитній сфері, у результаті чого зростає роль і посилюється вплив кредиту на процес відтворення і розвитку економіки, що потребує перегляду низки важливих теоретичних положень у кредитних відносинах, додаткового розроблення та глибшого осмислення цього складного явища. Кризові явища в економіці та банківській системі країни спричинили погіршення платоспроможності суб’єктів господарської ді-

яльності, що негативно вплинуло на погашення ними кредитів та призвело до зростання проблемної заборгованості банків. Це, в свою чергу, потребує розробки та вдосконалення як теоретичних, так і практичних аспектів оцінки клієнтів банку щодо їх кредитоспроможності та є надзвичайно важливим завданням для вітчизняних банків в процесі здійснення ними кредитної діяльності.

Сучасні підходи та проблемні аспекти оцінки кредитоспроможності позичальників ґрунтовно розглянуто

в працях вітчизняних учених у галузі банківської справи, зокрема О.В.Дзюблюка, Л.В.Кузнецової, Б.Л.Луціва, В.І.Мищенко, А.М.Мороза, А.А.Переседи, С.К.Реверчука, Л.О.Примостки, М.І.Савлука, Т.С.Смовженко, О.О.Терещенка та інших науковців. Значний внесок у розробку питань оцінки кредитоспроможності позичальників зробили й сучасні зарубіжні вчені: Е.Брігхем, Л.Гапелські, П.Роуз, Дж. Ф.Сінкі. Проте через наслідки кризових явищ у банківській сфері, а також із урахуванням тенденцій остан-

ніх років щодо розвитку національної економіки загалом проблему оцінки кредитоспроможності не можна вважати достатньо дослідженою, оскільки й досі в теорії і практиці немає єдиного підходу до визначення системи показників, які комплексно характеризували б кредитоспроможність позичальника – клієнта банківської установи. Зокрема, потребують уточнення і концептуального осмислення сутність понять “кредитоспроможність” та “кредитоспроможність позичальника”, визначення та структуризація основних етапів процесу оцінки кредитоспроможності з урахуванням сучасних Базельських вимог щодо подальшого розвитку банківської системи, а також модернізація методичних підходів до такої оцінки.

Метою нашої статті є узагальнення сучасних підходів до використання методик оцінки кредитоспроможності позичальників банків та розроблення модернізованої схеми такої оцінки на основі використання системи внутрішніх кредитних рейтингів.

СУТНІСТЬ ТА НЕОБХІДНІСТЬ ОЦІНЮВАННЯ КРЕДИТОСПРОМОЖНОСТІ ПОЗИЧАЛЬНИКА

Надання кредитів чи здійснення проектного фінансування передбачає як необхідну умову оцінку кредитоспроможності позичальника. Ця процедура є обов’язковою, а її результати істотно впливають на ефективність кредитної діяльності банку. Для позичальника оцінка його кредитоспроможності також важлива, оскільки від її результату залежить, чи надасть банк йому кредит і в якому обсязі. Зазвичай вирішенням проблеми є визначення відповідної методики, яка даватиме змогу банку найбільш реально оцінювати кредитоспроможність позичальників.

Для з’ясування сутності самого поняття “кредитоспроможність” звернемося насамперед до нормативних документів. Так, згідно з Положенням Національного банку України “Про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків” під кредитоспроможністю пропонується розуміти наявність у позичальника/контрагента банку передумов для отримання кредиту та його здатність повернути кредит і відсотки за ним у повному обсязі та в обумовлені

договором строки [1]. Схоже визначення кредитоспроможності дають у своїй праці М.Д.Білик та Н.М.Приюток: “кредитоспроможність – це спроможність клієнта в повному обсязі та у визначений кредитною угодою строк розраховуватися за своїми борговими зобов’язанням” [2]. “Словник-посібник економічних термінів” визначає кредитоспроможність як наявність передумов для отримання кредиту позичальником та спроможність повернути його в повному обсязі у встановлений термін [3]. Подібне тлумачення поняття “кредитоспроможність” надають О.О.Терещенко та А.М.Поддєрьогін [4, 5]. І.О.Бланк вважає, що кредитоспроможність – це система умов, що визначають спроможність підприємства залучати позиковий капітал і повертати його в повному обсязі у передбачені терміни [6]. На думку ж О.Я.Стойко, кредитоспроможність – це якісна оцінка позичальника, яку банк дає при розгляді питання про можливість і умови кредитування і яка дає змогу передбачити ймовірність своєчасного повернення позичок та їх ефективного використання [7]. Згідно з “Економічною енциклопедією” кредитоспроможність визначається як сукупність фінансових і матеріальних можливостей одержання і сплати кредиту в установлені терміни і в повній сумі [8].

Враховуючи наведені вище визначення, сформулюємо основні ознаки, що розкривають сутність поняття “кредитоспроможність”. Отже, кредитоспроможність – це:

- необхідна передумова чи умова отримання кредиту;
- здатність позичальника залучати позиковий капітал;
- готовність і здатність повернути борг;
- можливість використовувати кредит за цільовим призначенням згідно з умовами кредитного договору;
- можливість своєчасного погашення боргових зобов’язань (реальне повернення кредиту).

Таким чином, під кредитоспроможністю позичальника у рамках нашого дослідження ми розуміємо здатність позичальника акумулювати грошові потоки, достатні для своєчасного погашення боргових зобов’язань відповідно до заздалегідь узгодженого графіка повернення кредитних коштів і сплати відсотків. При цьому кредитоспроможність позичальника – юридичної особи формується як результат його економічної діяльності і відображає, наскільки якісно юридична особа управляє власними фінансовими ресурсами, раціонально поєднує використання власних та позикових коштів і ефективно вкладає свій капітал. Кредитоспроможність же фізичної особи заснована на співвідношенні запитуваної суми позики та особистого доходу позичальника, загальної оцінки його фінансового стану і вартості майна, складу сім’ї, особистих характеристиках, вивченні кредитної історії.

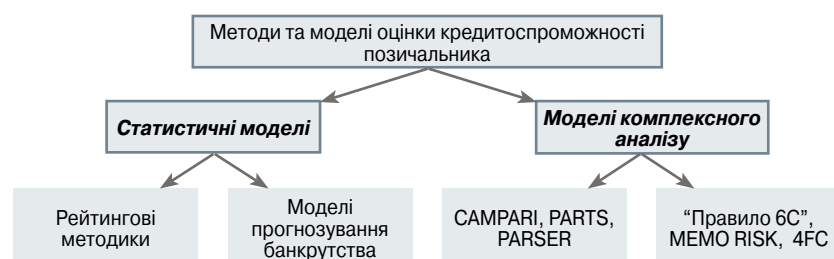
ТРАДИЦІЙНІ ПІДХОДИ ТА МОДЕЛІ ОЦІНКИ КРЕДИТОСПРОМОЖНОСТІ ПОЗИЧАЛЬНИКА

Багатогранність підходів до визначення сутності кредитоспроможності позичальника зумовлює існування різноманітних методик її оцінки. На схемі 1 наведено узагальнену класифікацію методів і моделей оцінки кредитоспроможності позичальників, які зазвичай застосовують зарубіжні банківські установи.

Наведена вище класифікація методів і моделей оцінки кредитоспроможності позичальників побудована за підлом усіх методів на такі дві групи:

- статистичні моделі оцінки, які базуються на методах бальної оцінки (рейтингові методики) і моделі прогнозування банкрутств (базуються на множинному дискримінантному аналізі (MDA – Multiple Discriminate Analysis));
- моделі комплексного аналізу (на основі “напівемпіричних” мето-

Схема 1. Класифікація методів і моделей оцінки кредитоспроможності позичальників

Джерело: побудовано авторами на основі [9].

дологій, котрі базуються на експертних оцінках аналізу економічної доцільності надання кредиту: “правила шести С”, КАМПАРИ (CAMPARI), ПАРТС (PARTS), ПАРЗЕР (PARSER) та ін.) [9].

Особливістю останніх є те, що в рамках комплексних моделей аналізу можливе використання як кількісних, так і якісних характеристик позичальника, які використовуються у зарубіжній банківській практиці (див. таблицю 1).

Зазначимо, що, незважаючи на значну кількість спільних рис, існуючі моделі відрізняються одна від одної кількістю показників, які застосовуються як складові загального рейтингу позичальника, а також різними методиками складання характеристик та визначення їх пріоритетності.

Науковий аналіз моделей оцінки кредитоспроможності позичальників, використовуваних у сучасній зарубіжній банківській практиці, свідчить про всебічну і комплексну оцінку позичальника. Вони ефективні тим, що економлять час кредиторам для аналізу кредитних заявок та бізнес-планів, ухвалення рішень щодо прийняття кредитної заявки тощо.

Вивчення вітчизняної банківської практики засвідчило, що більшість банків використовує так званий тра-

диційний підхід до оцінки кредитоспроможності позичальника, який полягає у застосуванні стандартних аналітичних методів: горизонтального та вертикального аналізу, трендового і порівняльного аналізу, аналізу відносних показників, що здійснюються на основі фінансової звітності позичальників. Застосовувані на практиці вітчизняними банками методи оцінки кредитоспроможності за сукупністю показників, що характеризують фінансовий стан (здатність своєчасно погасити борги і структура капіталу) позичальника, містять систему фінансових коефіцієнтів. Такий підхід передбачає вивчення простих функціональних зв'язків між окремими позиціями фінансової звітності на основі обчислення певної вибірки показників (коефіцієнтів) та їх подальшому аналізі, який зазвичай проводиться таким чином:

а) порівняння фактичних показників із встановленими нормативами (*нормативний метод*);

б) порівняння коефіцієнтів аналізованого підприємства з аналогічними показниками інших підприємств цієї ж галузі (*порівняльний аналіз*);

в) порівняння коефіцієнтів аналізованого підприємства з аналогічними показниками фірм – провідних у даній галузі (*бенчмаркінг*).

Як свідчить банківська практика, метод коефіцієнтів простий у використанні та не потребує спеціального інформаційного забезпечення, однак має значні вади, зокрема:

- нормативні значення окремих показників зазвичай не мають практичного обґрунтування;

- оціночні коефіцієнти є недостатніми для виявлення рівня конкурентоспроможності загалом, тож не враховують усі параметри, що впливають на кредитний ризик;

- відсутність єдиного класифікатора кредитоспроможності й надійності підприємств;

- недостатній рівень об'єктивності показників звітності через можливість маніпулювання показниками на вищих рівнях керівництва з метою “поліпшення” балансу.

Отже, можемо зробити висновок про досить низьку якість існуючих в Україні методик оцінки кредитоспроможності позичальників банків, підтвердженням чому є зростання частки проблемних кредитів у кредитних портфелях вітчизняних банків (див. таблицю 2). Вже упродовж чотирьох років проблемні кредити становлять 5.9—7.2% від кредитного портфеля банків України. На 01.09.2013 р. частка простроченої заборгованості у кредитному портфелі

Таблиця 1. Комплексні моделі оцінки кредитоспроможності позичальників, що використовуються у світовій практиці

ПАРЗЕР (PARSER)	КАМПАРИ (CAMPARI)	МЕМО РІСК (MEMO RISK)	4 ЕФ СІ (4 FC)	ПАРТС (PARTS)	Правило 6 С (6C)	Значення елемента
Особа (Person)	Репутація (Character)	Управління (Management) Досвід (Experience)	Якість управління (Management quality)		Репутація (Character)	Характеристика або репутація позичальника (його особисті якості) Досвід позичальника у бізнесі
		Ринок (Market)	Динаміка послуг (Industry dynamics)		Умови (Conditions)	Економічна кон'юнктура для бізнесу позичальника та її перспективи
Забезпечення (Security)	Страховання (Insurance)	Забезпечення (Security) Контроль (Control)	Втілення забезпечення (Security realization)	Забезпечення (Security)	Додаткове забезпечення (Collateral) Контроль (Control)	Забезпечення, можливість реалізації застави, спосіб страхування кредитного ризику Контроль за виконанням умов кредитного договору
		Операції (Operations)	Фінансовий стан (Financial condition)		Капітал (Capital)	Капітал позичальника, майно, величина акціонерного капіталу
	Платоспроможність (Ability)				Спроможність (грошовий потік) (Capacity (Cash flow))	Спроможність клієнта повернути кредит
Виплата (Repayment)	Виплата (Repayment)	Виплата (Repayment)		Виплата (Repayment)		Повернення позичальником заборгованості (основного боргу та відсотків)
Доцільність (Expediency)	Маржа (Margin)	Відсоток (Interest)				Очікувана банком дохідність (маржа) кредитної операції, винагорода банку (відсоткова ставка) за ризик надання кредиту
Обсяг (Amount)	Обсяг (Amount)			Обсяг (Amount)		Обґрунтування суми кредиту
Оплата/заробітна плата (Remuneration)	Мета (Purpose)			Мета (Purpose)		Доцільність надання кредиту
				Термін (Term)		Термін надання кредиту

Джерело: [10].

вітчизняних банків становила 6.05%, що в 6 разів більше, ніж на 01.01.2008 р.

Водночас у 2013 році простежується тенденція до скорочення частки проблемних кредитів, зокрема станом на 01.01.2013 р. вона знизилася до 6.00% порівняно з 01.01.2011—01.01.2012 рр. (відповідно 7.22% та 6.33%). Прострочена заборгованість за кредитами у банківській системі України станом на 01.09.2013 р. зросла на 0.05%, або на 2.76 млн. грн. порівняно з початком року (див. графік).

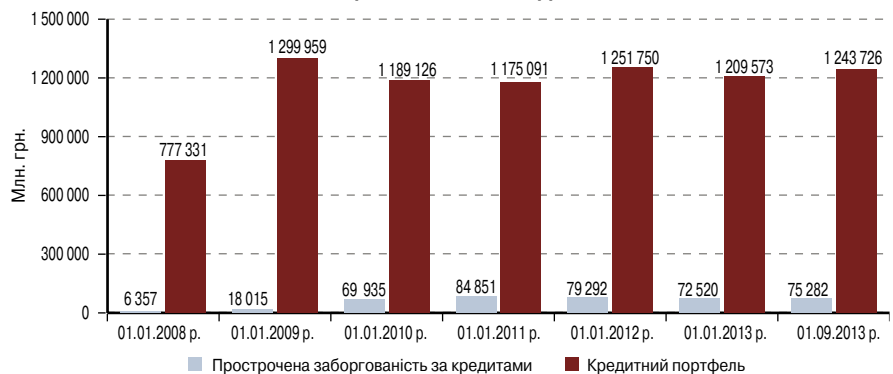
Отже, результати оцінювання кредитоспроможності за чинними методиками не дають об'єктивної інформації для прийняття зважених і обґрунтованих фінансових рішень, а використовуються лише для цілей виконання вимог нормативних актів та формування обов'язкових резервів [12].

Крім того, нині в Україні немає єдиної стандартизованої методики оцінки кредитоспроможності. Причини цього, на нашу думку, є:

- історично сформовані практичні підходи до оцінки кредитоспроможності позичальника та особливості індивідуальної культури кредитування;
- консервативність поглядів вітчизняних банків щодо вибору інструментарію оцінки кредитоспроможності позичальника;
- недостатність кваліфікованого персоналу банків, здатного ефективно впровадити в бізнес-процеси банку сучасні методи та моделі оцінки кредитоспроможності позичальників;
- недосконалість законодавчо-нормативної бази, яка змушує банки довільно вибирати порівняльні величини фінансових показників у відповідних видах діяльності, визначати сукупність таких показників тощо.

Водночас механічне перенесення зарубіжного досвіду оцінки кредитоспроможності для вітчизняних позичальників є недоцільним з огляду на специфіку наших підприємств, зокрема на відмінності в їх фінансовій звітності та обліку.

Графік. Динаміка обсягів кредитного портфеля та простроченої заборгованості банків України впродовж 2008–2013 рр.

Джерело: побудовано авторами за даними офіційного сайту НБУ.

МОДЕРНІЗОВАНА СХЕМА ОЦІНКИ КРЕДИТОСПРОМОЖНОСТІ ПОЗИЧАЛЬНИКА НА ОСНОВІ ВИКОРИСТАННЯ СИСТЕМИ ВНУТРІШНЬОЇ РЕЙТИНГОВОЇ ОЦІНКИ

Стимулом для вітчизняної банківської системи до переходу на міжнародні стандарти оцінювання кредитних ризиків згідно з вимогами Базеля II та нормативними актами ЄС, а, отже, і на міжнародну систему оцінювання кредитоспроможності позичальників можна вважати прийняття “Положення про формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями”, затвердженого Постановою Правління НБУ від 25.01.2012 р. № 23. Цим документом запроваджено систему рейтингової класифікації для оцінювання кредитних ризиків позичальників – юридичних осіб, яка є однією з ключових рекомендацій Базеля II. Визначення рейтингового класу позичальника має включати опис рівня ризику дефолту, що є типовим для позичальників цієї категорії, та критерії, які використовуються для цього рівня кредитного ризику. Згідно з Базелем II результати оцінки кредитоспроможності позичальника необхідні для розрахунку достатності капіталу банку.

Відповідно до частини 4 додатка 7 Директиви Європарламенту “рейтингова система” включає всі методи, процеси, заходи контролю, збір даних та інформаційні технології, які забезпечують оцінювання кредитного ризику, віднесення вимог до класів за ступенем кредитного ризику чи до пулів (рейтингів), а також кількісний аналіз дефолту та показників збитку для рівних типів вимог (ризикової уражуваності) [13].

Для оцінки кредитоспроможності позичальника Базельський комітет рекомендує застосовувати підхід щодо використання внутрішньої рейтингової оцінки, яка базується на побудові кредитних рейтингів (internal ratings-based approach, IRB).

Згідно з положеннями Базеля II система внутрішнього рейтингування для оцінки кредитних ризиків має відповідати таким основним вимогам:

- забезпечувати обґрунтоване оцінювання дебітора, диференціацію ризику, точні та послідовні кількісні оцінки ризику;
- виконувати важливу функцію в управлінні ризиками та у процесі прийняття кредитних рішень, а також виконувати корпоративні функції управління кредитної установи;
- кредитна установа повинна мати відділ контролю кредитних ризиків, який відповідає за її рейтингові системи і є незалежним від небажаного впливу;

Таблиця 2. Динаміка обсягу та частки простроченої заборгованості банків України станом на 01.01.2008 – 01.09.2013 рр.

Показник	01.01.2008 р.	01.01.2009 р.	01.01.2010 р.	01.01.2011 р.	01.01.2012 р.	01.01.2013 р.	01.09.2013 р.
Прострочена заборгованість за кредитами, млн. грн.	6 357	18 015	69 935	84 851	79 292	72 520	75 282
Кредити надані, млн. грн.	485 368	792 244	747 348	755 030	825 320	815 327	844 552
Довгострокові кредити, млн. грн.	291 963	507 715	441 778	420 061	426 430	394 246	399 174
Частка простроченої заборгованості в кредитному портфелі банку, %	0.82	1.39	5.88	7.22	6.33	6.00	6.05

Джерело: побудовано авторами на основі [10].

Схема 2. Модернізована схема оцінки кредитоспроможності позичальника на основі використання системи внутрішньої рейтингової оцінки

– банк збирає та зберігає всю необхідну інформацію для забезпечення ефективної підтримки процесів вимірювання кредитного ризику й управління ним;

– банк документально обґрунтовує сутність власних рейтингових систем та методологію її розроблення, а також самостійно оцінює ці системи [12].

Отже, кредитний рейтинг є тим інтегральним значенням, яке дасть змогу врахувати як кількісні, так і якісні параметри кредитоспроможності позичальника. В сучасних умовах, за яких зовнішнє рейтингування для більшості підприємств є занадто дорогим, а, отже, і недоступним, використання внутрішньої системи рейтингової оцінки кредитоспроможності позичальників є цілком виправданим.

Таким чином, можемо зробити висновок, що рейтингові системи нині є новітнім підходом до оцінки кредитоспроможності позичальника. Присвоєння кредитного рейтингу вже не є основною метою оцінки кредитоспроможності, а лише одним із етапів такої оцінки. Кінцевим результатом оцінки кредитоспроможності позичальника є показник вірогідності дефолту позичальника. Отже, на сучасному етапі розвитку банківської діяльності з урахуванням досвіду європейських країн основним показником оцінки кредитоспроможності має бути не кредитний рейтинг позичальника як такий, а визначення ймовірності дефолту позичальника, що відповідає певному рейтинговому класу.

Із урахуванням розглянутих підходів нами пропонується така послідовність етапів оцінки кредитоспроможності позичальника на основі використання системи внутрішньої рейтингової оцінки (див. схему 2).

Основна проблема розробки вну-

трішніх рейтингових моделей пов'язана з потребою накопичення значного обсягу первинної інформації для визначення рівня ризику дефолту за кожним із позичальників. Для налагодження систем внутрішнього рейтингування банки повинні документувати кількість дефолтів за окремими класами у розрізі окремих звітних періодів. Таким чином, перехід на рейтингову систему оцінювання кредитоспроможності передбачає формування бази даних щодо фінансового стану позичальника.

Вважаємо, що застосування запропонованих підходів щодо вдосконалення процесу кредитування на етапі оцінки кредитоспроможності позичальника дає змогу уніфікувати процедуру такої оцінки, на цій основі підвищити ефективність управління кредитними ризиками банку, що забезпечить необхідну стабільність його роботи.

ВИСНОВКИ

Оцінка кредитоспроможності, тобто здатності позичальника акумулювати грошові потоки, достатні для своєчасного погашення боргових зобов'язань відповідно до заздалегідь узгодженого графіка повернення кредитних коштів і сплати відсотків, є важливим етапом оцінки кредитних ризиків банків. Використання рейтингового підходу до оцінки кредитоспроможності позичальника дає можливість здійснити якісну оцінку кредитоспроможності позичальника, а, отже, досягти зниження кредитних ризиків та підвищення якості кредитного портфеля банку.

Література

1. Постанова Правління Національного банку України “Про затвер-

дження Положення про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків” № 27906.07.2000 м. Київ. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/>

2. Білик М. Д., Павловська О. В., Притуляк Н. М., Невмержицька Н. Ю. *Фінансовий аналіз: Навч. посіб.* – К.: КНЕУ, 2005. – 592 с.

3. *Словник-посібник економічних термінів: Рос. – укр. – англ.* / О.М.Дрозд, В.В.Дубічинський, А.С.Дяков та ін.; за ред. Т.Р.Кияка. – К.: Вид. Дім “КМ Academia”. – 1997. – 264 с.

4. *Фінансова діяльність суб'єктів господарювання: Навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц.* / О.О.Терещенко, Я.І.Невмержицький, А.П.Куліш та ін.; за заг. ред. О.О.Терещенка. – К.: КНЕУ, 2006. – 312 с.

5. *Фінанси підприємств: Підручник / Керівник авт. кол. і наук. ред. проф. А.М.Поддєрьогін. 3-тє вид., перероб. та доп.* – К.: КНЕУ, 2008. – 460 с.

6. Бланк І. О. *Словник-довідник фінансового менеджера.* – К.: “Ніка-Центр”, 1998. – 480 с.

7. Стойко О. Я. *Банківські операції: підруч.* – К.: Лібра, 2003. – 252 с.

8. *Економічна енциклопедія.* – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://slovopedia.org.ua/38/53402/381069.html>.

9. О.С.Кривоконь, І.М.Буряк *Організаційні аспекти аналізу кредитоспроможності підприємств-позичальників.* – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=1223>

10. *Оцінка кредитоспроможності та інвестиційної привабливості суб'єктів господарювання: монографія / А.О.Єпіфанов, Н.А.Дехтяр, Т.М.Мельник, І.О.Школьник та ін.: за ред. д-ра екон. наук А.О.Єпіфанова.* – Суми: УАБС НБУ, 2007. – 286 с.

11. *Моніторинг основних макроекономічних показників та рейтингів України // Стратегічні оцінки.* – № 178. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kuchma.org.ua/ico/monitoring/9806/>

12. Терещенко О. *Нові підходи до оцінки кредитоспроможності позичальників – юридичних осіб / О.Терещенко // Вісник Національного банку України.* – 2012. – № 1. – С. 26–30.

13. Терещенко О. *Оцінка кредитних ризиків: відповідність новацій НБУ міжнародній практиці / О.Терещенко // Вісник Національного банку України.* – 2012. – № 9. – С. 4–8.